

Письменники XIX ст. про Святі Гори

Оле́кса
Сторо́женко

Закоханий
чортъ

VI

Олекса Стороженко.

*Листь мезички XIX ст.
про Святі Тори*

Д. П. Стороженко

Закоханый чортъ

Оповіданя

Донецьк
«Донбас»
2010

ББК 84(4РОС)5
С56

О. П. Стороженко. Закоханий чорт. (вступ. слово
В. М. Дєдова) – Донецьк: «Донбас» 2010. – 96 с.

ISBN 978-966-1615-26-6

VI випуск серії видань «Письменники XIX ст. про Святі Гори», присвячений творчості українського письменника О.П. Стороженка. Фантастичне оповідання «Закоханий чорт» створено автором на основі українського фольклорного епосу XVIII-XIX ст., в якому Святі Гори показані як духовний осередок запорізького козацтва, а чернець-пустельник – як запорука успіху в боротьбі з нечистою силою. В легенді багато природного мистецтва, грації, щиро українського гумору, який, безумовно, сподобається читачеві.

ISBN 978-966-1615-26-6

© Дєдов В.М. Вступ. 2010

© Державний історико-архітектурний

заповідник у м. Святогірську – упорядкування 2010

ВСТУПНЕ СЛОВО

Черговий, VI, випуск серії видань під рубрикою «Письменники XIX століття про Святі Гори», присвячений творчості українського письменника О.П. Стороженка (1806-1874). Його оповідання під назвою «Закоханий чорт» створене на основі українського фольклорного епосу XIX століття. Разом з тим, присутність в фантастичному сюжеті цілком реальних історичних постатей Святогірського Успенського монастиря і визначення Свя-

тих Гір як духовного осередку українського козацтва потребує звернутись до названого твору як до літературної пам'ятки.

Вперше оповідання «Закоханий чорт» було надруковано в 1861 році в лютневому номері журналу «Основа», який був визначений редакцією як «южно-русский литературно-учёный вестник». Журнал став першим українським періодичним виданням такого формату і друкувався в типографії П.О.Куліша в Петербурзі. Одним з самих активних авторів журналу був Олекса Петрович Стороженко, який представив редакції протягом 1861-1862 років майже два десятки оповідань, більшість з яких була написана в 50-ті роки XIX століття. Талановитий оповідач, знавець народної мови, Олекса Стороженко під

час своїх подорожей по Україні активно збирає легенди і перекази, як то кажуть, з народних уст. Особливо приваблюють митця сюжети з історії козацької вольниці, запорозькі старожитності. Найбільш цікаві перлини народної творчості письменник переробляє і публікує на початку 60-х років XIX століття у вигляді серії оповідань, серед яких своє місце займає фантастична легенда «Закоханий чорт». Літературна критика виділяє це оповідання як один з найкращих художніх творів автора раннього періоду, в якому багато природного мистецтва, грації, щиро українського гумору. Мова оповідання напрочуд барвиста, відрізняється незвичайною образністю та пластичністю. Разом з тим, при художній виразності оповідання, дея-

кі критики вважають «Закоханого чорта», як і інші твори, опрацьовані письменником з усної народної творчості, малоцікавими з науково-етнографічної точки зору. Так, ще на початку ХХ ст. з цього приводу літературознавець Єфремов в «Історії українського письменництва» писав: «Це наче гарненькі брязкотельця, оброблені рукою справжнього майстра, але чогось більшого понад зовнішню красу вимагати від них не можна: автор ніколи не сягає вглиб подій, не спиниться над внутрішнім змістом, а промайне зверху над подіями, беручи їх здебільшого з гумористичного боку». Звертаючи увагу на прикрашення дійсності, казковість сюжетів, переплетіння реальності з фантазією в творчих доробках Олекси Стороженка, частина

критиків, зокрема Петров в праці «Очерки истории украинской литературы», задається питанням: «Иногда прямо недоумеваешь, какая реальная подоплёка его рассказа, что он хотел сказать и с какой целью написал его?» На відміну від літературознавців історик частіше відкривається реальна основа, на якій виникла легенда, яка згодом була записана і опрацьована письменником. Ключ до розуміння «подоплєки» оповідання, як і мета автора при його створенні, криється в заключному абзаці тексту «Закоханого чорта»: «Щоб не розвіялось по світу те, як кажуть, фантастичне оповідання дідугана, я списав його для моїх земляків. Наша чудова українська врода, нагрітая гарячим полуденним сонцем, навїва на

думи насіння поезії і чар. Як пшениця зріє на ниві і складається у копи і скирти, так і воно, те насіння, запавши у серце і думку, зріє словесним колосом і складається у народні оповідання і легенди». Тобто авторська концепція твору цілком зрозуміла – відображення високого художнього дару українського народу, сформованого на історичній пам'яті в єдності з мальовничою природою України. Невипадково на початку оповідання згадується «батько наш» Квітка-Основ'яненко, який створив з своїх повістей «міцний човен», що довіку буде плавати на річці Леті. Водночас оповідання «Закоханий чорт» є зразком обробки міфологічних мотивів повір'я про любов між чортом і відьмою та кмітливість запорозьких козаків.

Ця фантастична історія трапилась з запорозьким козаком Кирилом Келепом ще за часів славної Запорозької Січі. Розповідає її старий дідуган, нащадок запорожця, який в свій час теж був козаком і застав ще часи козацької вольниці. За сюжетом оповідання, втративши в бою коня, Кирило мандрує степом, шукаючи собі вірного друга, і потрапляє в історію з головними діючими особами – чортом за прізвиськом Трутик і красунею Одаркою, яка не за власним бажанням, але все ж таки стала справжньою відьмою. Закоханий в Одарку чорт згоден виконати будь-яке прохання відьми, аби остання залишилась з ним, в тому числі і допомогти в спасінні душі, про що мріє дівчина. Єдиною можливістю здійснити це, за думкою Трутика – це піти

в Святі Гори і потрапити до пустельника, який молиться в печерах. Чорт, за зрозумілих причин, не може не те що піти до старця, але і взагалі перейти певну межу і потрапити в Святі Гори, тому місію спасіння бере на себе запорожець.

Чорт Трутик на умовах перспективи десятирічного володіння Одаркою погодився прислужитись козаку і бути у нього за коня. Кирило Келеп потрапляє до пустельника, який мешкає в крейдяному бескиді, розповідає всю історію, що трапилась з ним та іншими діючими особами, і просить допомогти. Пустельник і козак разом моляться за спасіння душі Одарки, після чого старець розкриває шлях спасіння для Одарки і подальші дії козака. В цій сюжетній лінії відбувається цікава трансформа-

ція міфа: порушення волі матері веде до перетворення дівчини у відьму, але це перетворення не є довічним, якщо проти волі нечистої сили стає християнська єдність та любов, щире каяття. Сутність цієї трансформації криється у відповіді пустельника запорожцю стосовно спасіння душі Одарки: «Воля Божа, – каже пустельник, – може, й тут знайде спасіння, коли щире буде покаяніє. Я бачу, вона хоч і відьма, та менше лиха робила людям, як ті, що святош удають. Вона, каже, на путі грішному шукала спасіння, а другі так і з істинного путі збиваються».

За легендою, закоханий чорт після перебування Кирила Келепа в Святих Горах втратив можливість керувати подіями і вимушений служити козаку в його вій-

ськовій справі на Запорозькій Січі. Поки Кирило б'ється за батьківщину проти татар, відьма Одарка за благословінням пустельника залишається в Святих Горах, молиться в печерах п'ять років і чекає повернення запорожця Кирила. Козак дотримує слова і повертається до Святих Гір, де одружується з Одаркою. Цікаво, що за легендою, вінчання проводить пустельник в печерному храмі, хоча за канонами церкви це таїнство провадиться в парафіяльному храмі. Захоплюючий розвиток фантастичного сюжету гармонічно поєднується з описом мальовничої природи Придінців'я, неповторного ландшафту Святих Гір, серед якого легко пізнати крейдяну скелю з печерами стародавнього монастиря, храм св. Миколая в скелі. В

образі пустельника відтворена реальна історична постать Іоанна Затворника, який 17 років перебував в молитвах в печерах крейдяної скелі. Вразивши сучасників своїм рішенням залишити чернечу громаду обителі і жити відлюдником в стародавній печері, ієромонах Іоанн швидко став найбільш популярною постаттю не тільки в очах прочан. Його особистості присвячені окремі розділи в нарисах письменників, що описували Святі Гори в ХІХ ст. Окремою книжкою видане “Житіє Іоанна Затворника Святогірського”, яке витримало декілька перевидань ще в ХІХ ст. Тому цілком зрозуміла поява цієї історичної постаті в народних легендах і переказах середини ХІХ століття. В них нечиста сила вимушена поступитись святості місця і

подвижнику, що перебуває тут в молитвах. Як і передбачав пустельник, фантастична історія Кирила і Одарки щасливо закінчується. Недалеко від Святих Гір, на берегах річки Береки, подружжя побудували хату і безбідно зажили, народжуючи дітей. А закоханий чорт, програвши свою гру в боротьбі за Одарку запорожцю Кирилу, гине від «гемонського гайвороння».

Самі запорожці постають в оповіданні як захисники православної віри. Одне це гарантує козакам прихильність св. апостола Петра і святителя Миколая Чудотворця. За текстом оповідання, під час подорожі до Святих Гір чорт жаліється козаку Келепу: «Та нам не велено – не то обманювати, – і зачіпати запорожців, бо вони б'ються за віру православну. Та не велика користь,

коли якого й завербуєшь: уб'ють його на війні, от він уже й не наш. Відки візьметься Петро з ключем і одбив: так і товче нашого брата, не розглядаючи – де око, а де морда; а ще як вихопиться Микола, то швидше втікай, бо вернешся у пекло без хвоста: одірве!»

Захист запорозького козацтва саме названими святими теж не випадковий. В XVII ст. в Святогірському монастирі були побудовані в традиціях дерев'яної народної архітектури храми на честь св. Петра і Павла під крейдяною скелею і св. Миколая на крейдяному бескиді. В цих храмах молились козаки і в XVIII столітті. Змішання історичних епох, реальних і фантастичних постатей в просторі і часі є зайвим доказом тривалого духовного зв'язку Запорозької

Січі з Святими Горами.

Показовою для визначення авторської концепції твору є заключна частина легенди, де козак Кирило Келеп на виконання умов пустельника повертається на Січ і воює з ворогом без малого п'ять років. При цьому герой легенди дозволяє собі те, що іншим козакам явно не під силу. Кирило на спір потрапляє до ханського палацу в Бахчисараї, плює в очі хану і лає його – «дід знатно лаявсь, у якогось москаля вчивсь: «Ти, – каже хану, – покійного чорта племінник, бусурманський, католицький, анафемський, гаспидів син. Триста тобі чортів у живіт». Не важко побачити в цьому фрагменті легенди переспіви знаменитого листа запорожців турецькому султану.

Водночас в оповіданні «Закоханий

чорт» є типологічна схожість в побудові сюжету і образах народної сміхової культури з романтичною манерою молодого М. Гоголя, зокрема з його «Вечорами на хуторі близ Диканьки». З біографічних даних О. Стороженка відомо, що він був знайомий з М.В. Гоголем і, без сумніву, відчув вплив його таланту при опрацюванні народних легенд і переказів. Не менш цікаві й інші факти біографії письменника, які пояснюють інтерес Олекси Стороженка до фольклору і героїки Запорозької Січі.

Олекса Петрович Стороженко народився в 1806 році на Чернігівщині (с. Лісогори) в родині військового. Старовинний козацький рід Стороженків відомий з XVII століття, приймав участь в визвольній війні під проводом Богдана Хмельницько-

го. У Війську Запорозькому Стороженки обіймали посади генерального хорунжого, генерального бунчужного, членів генерального суду, прилуцьких полковників. Батько Олекси в чині поручика брав участь в російсько- турецьких війнах. Після народження Олекси родина Стороженків переїжджає на Полтавщину. Освіту О. Стороженко отримав спочатку вдома, а потім в пансіоні Слобідсько-Української губернської гімназії в Харкові. З 1824 року, впродовж 30 років, О. Стороженко був на військовій службі, здебільшого на Україні. Виконуючи різноманітні доручення, О. Стороженко побував в багатьох містечках і селах України. Добре знайомі були йому і Святі Гори. В примітках до тексту оповідання «Закоханий чорт» О. Сторо-

женко пише: «Святими Горами того зовуться, бо ще за давніх часів християнства там спасались у печерах пустельники. Ще недавно пані Потьомкіна обновила одну церкву, висічену в скелі, і монастир...»

У 1850 – 1863 роках О. Стороженко знаходиться на службі у Київського генерал-губернатора Д. Бібікова в якості чиновника для особливих доручень. Саме в цей період, який характеризується національно-культурним пробудженням в Україні, виходять перші літературні проби Олекси Стороженка. У 1857 р. публікується його роман з української старовини XVIII ст. «Братья-близнецы» (рос. мовою). З початку 60-х років XIX ст. О. Стороженко друкується українською мовою. Цьому сприяли творчі стосунки з редакцією пер-

шого українського періодичного журналу «Основа», який друкувався в Петербурзі протягом майже двох років. Редактором журналу офіційно вважався В.М. Белоцерківський. За свідченням сучасників, в редакції журналу часто організовувались творчі вечори, на які приходили письменники, літературні критики, представники творчої інтелігенції. Постійними учасниками таких вечорів були Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, К. Трутовський, О. Стороженко. Слід гадати, що О. Стороженко був особисто знайомий з Т.Г. Шевченком і мав певний відгук на свої перші оповідання «з народних уст», які готував на завдання редакції в перші номери журналу «Основа». У всякому разі оповідання Олекси Стороженка «Закоханий

чорт» надруковано в лютневому номері 1861 року після повідомлення редакції про кончину Т.Г. Шевченка і публікації поеми з «Кобзаря» «Москалева криниця». Оповідання О. Стороженка публікуються в більшості випусків «Основи». Серед них найбільш відомі: «Стехін Рог», «Матусине благословення», «Се така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав», «Вуси», «Межигорський дід», «Скарб», «Голка», «Кондрат Бубенко-Швидкий», «Гаркуша». У 1863 році в Петербурзі виходить окремою книгою збірка оповідань О. Стороженка «Українські оповідання» в 2-х томах.

У 1864 році О.П. Стороженко направляє на службу у м. Вільно в розпорядження генерал-губернатора Північно-

Західного краю М. Муравйова. Цей переїзд позначився на літературній діяльності О. Стороженка. Критика визначає зміни в творчості письменника в ультраросійському напрямку. В 1868 р. О. Стороженко вийшов у відставку в чині дійсного статського радника. Останні роки життя письменник провів на хуторі поблизу Бреста (Беларусь). До останнього часу він продовжував працювати на літературній ниві. Найбільш вагомим його доробком вважається поема «Марко Проклятий». Перші 8 глав були надруковані в 1870-1876 роках. Повністю твір, який письменник вважав справою всього життя, побачив світ в 1879 році під назвою «Марко Проклятий. Поэма на малороссийском языке из преданий и поверий запорожской старины».

Помер О. Стороженко в 1874 р. і похований в Бресті. Іван Франко, підсумовуючи письменницьку долю Олекси Стороженка, писав: «Без сумніву, талановитий оповідач і добре володіє українською мовою, але брак вищої освіти і життєві обставини не дозволили йому виробити настільки ідейного способу думання і настільки глибокого розуміння людського життя, щоб із талановитого анекдотиста він зробився дійсним художником».

Відомий український письменник і літературознавець Богдан Лепкий, оцінюючи творчість О. Стороженко, назвав його одним з кращих казацьких патріотів.

Незважаючи на різні оцінки літературної спадщини О.П. Стороженко, його твори завжди викликали зацікавленість у

читача, причому не тільки в Україні, але і в Росії, країнах Західної Європи. Так, наприклад, оповідання «Закоханий чорт» було переведено і надруковано німецькою і сербсько-хорватською мовами. Неодноразово цей твір друкувався різними видавництвами в сучасній Україні. Видання цього твору в серії «Письменники ХІХ ст. про Святі Гори» відповідає вимогам репринтного видання з присвяченням його 150-й річниці виходу в світ в журналі «Основа».

В.М. Дєдов,
заслужений працівник
культури України

О. П. Стороженко

Закоханый чортъ

Оповідання

*Вперше надруковано
в 1861 році в лютневому
номері журналу «Основа»*

I.

Тільки й бачивъ я рідний край поки рісь, а тамъ якъ оддали́ у слúжбу, такъ и пішо́въ, не по своїй во́лі, мота́тьця по світу, якъ те перекотипо́ле, що віте́рь но́сить по степа́хъ ко́тисся, ко́тисся, по́ки не зупі́нить тебе́ до́ля, або не прито́пче лі́хо.

Хочъ и луча́лось міні, де́-коли, наві́дуватьця у рідну Україну, такъ чи до́вго жъ то спочи́нешь підъ те́плимъ її крило́мъ?... И зновъ, на край світа, мандру́ешъ до чо́рта зъ рога́ми! За те́жъ, літь у шість, а мо́же й більше, якіъ изъ Ку́рської губе́рнії уідешъ у Ха́рьковську, то такъ то́бі ста́не легенько, мовъ на кри́лахъ тебе́ підняло́... Та́ зъ се́го бо́ку Ха́ркова ще не та́къ; зъ Ліпець на́ша Україна тепе́речки яко́сь Моско́вщиною дівитця: намі́сь шинкі́в, – прокля́та каба́щина, постоя́лі дво́рі, на моско́вський ла́дь; скрі́зь по до́розі тяг-

нутця московські однокінні телеги, одна до другої попричеплювані, якъ фіги на лічку; куді не глянь, усé пилипони зъ ріжими бородами, у лаптяхъ, ажъ занудить на нихъ дівлячись. Такъ, бачите, зъ сего боку, кажú, ще не такъ, а отъ якъ перехописся черезъ річку Харківъ, то хто бъ не сказав, що се Бóжа сторона!..

Тутъ заразъ починаетця отто́й великий боръ, що високі со́сни ажъ хма́ру підпірають. Оце́ жъ вамъ и Осно́ва, де ба́тько нашъ Квітка збивъ собі, зъ своїхъ повісте́й, такий місний чо́вень, що до-віку-вічнёго бу́де пла́вать по плюга́вій річці Лети́. Отту́ть же и во́льна; сюди жъ-то Харківські міща́не и че́рнь, уда́ривши ли́хомъ объ зе́млю, сходятця одвести́ душу и задави́ть го́ре свого́ бездо́лля. Отту́ть, побачили бъ ви́ у неділю и по празника́хъ, скільки збира́етця наро́ду! Версто́въ на п'ять, а мо́же й більшъ, уподо́вжъ доро́ги,

гуля́ міщанство: дівча́та у стрічка́хъ, у стѣнжќахъ, молоді́ці у парчѣвихъ очіпка́хъ, у кармазі́нахъ, у глазѣ́ті, а коза́цтво у бриля́хъ, у чуйка́хъ фабрі́чнѣго сукна́, шовко́вими пояса́ми попідперѣ́зовані, а скі́льки ще то́го лаке́йства у фра́кахъ та у сертука́хъ, мовъ та Німо́та. Інші́ збі́лись біля́ музи́ки, са́дють гоцака́, вибива́ють тропака́, ажъ лі́хо сміѣ́тця; дру́гі посі́дали кúпками, сніда́ють, кругля́ють горі́лку, теревѣ́ні гнуть, співа́ють, регóчутця, ажъ луна́ округі́ йде. Ідешъ бу́ло, дівисся, дівисся та й не вте́рпишь: ві́лізешъ зъ таранта́су и пі́дійдешъ до яко́го-не́будь товари́ства: «хлі́бъ та сі́ль, лю́де до́бри!» ска́жешъ. – Спасі́бі, – одкажуть, и про́сять: – сіда́йте, не погрѣ́байте хлі́бомъ Бо́жимъ – За́разъ и часту́ють, и на кали́новій тарі́лочці́ підно́сять са́ло, кільце́ ковбасі́. Сядешъ, бу́ло, до гу́рту, ві́пьешъ корячо́къ горі́лки, зсі́й шмато́къ са́ла, побала́каешъ

– свого додасі весéлого слóва. Бóже мiлий, якъ же то вони дякують!.. Стáнешь прощáтьця, то тáкъ и загомоня́ть; одiнъ кричи́ть: «пошли́ вамъ, Гóсподи, усякого щастя за те, що прóстихъ людéй не цура́етесь!» дрúгий: «нехай́ вамъ Бóгъ, на тiмъ свiтi, за насъ оддя́куе!» Бува́е й такé, що яка-не́будь молодiця, червóна якъ ма́ківка, схóпиця, обiйме, та й поцiлу́етця на прощáннє. «Се», ка́же, «щобъ не скóро забу́ли на́шу хлiбъ-сiль!» Сми́ху тако́го нарóбить вража молодiця, такъ усi и покóтютця, ухопiвшись за животи́. Щó-то за втiшнi та швидкi, тi хáрьковськi молодiци́, – нехай iмъ легéнько икнéтця!

Проiхавши кiльки версть, бóромъ, стáнешь пiдiйма́тьця на гóру. Тутъ вже тёмна сосни́на почина́ мiшáтьця зъ дубомъ, липою, клини́ною, бéрестомъ, усé ста́е густiйше, густiйше; дéрево переплелóсь вiтами якъ те волóсся; о́ришникъ, глoдь,

шепшіна позроста́лись, сто́ять якъ дѡбра огоро́жа. Чимъ дальшь ідешъ, тїмъ кра́ще вро́да: пішли́ и доли́нки зъ прога́ленами якъ ру́та зелє́ними, и ярі́ съ прова́ллемъ, що якъ глянєшь, то у голові́ закру́титця. Мій Бо́же мїлий! щѡ за лісь! Які́хъ нема́ тутъ дере́вь! И висѡ́кихъ, величє́знихъ, и старї́хъ, скѡ́рченихъ, похню́пихъ, що вже віку сво́го дожива́ють. Инше зла́мане бурею́ и опале́не гро́момъ, стоїть собі́ край доро́ги якъ черне́ць: тамъ трухля́вий пенъ схили́вся якъ той ста́рець зъ то́рбою. Куди́ ни глянь – усє тебе́ чару́є, привїта́є, усє тобі́ всміха́єтця. Зда́єтця, сама́ рїдна ма́ти на́ша Украї́на вїйшла́ тобі́ на-зу́стрічъ: то спогля́не на те́бе гаря́чимъ со́нцемъ, то приту́литця паху́чимъ холо́дкомъ изъ те́много лісу́, то промови́ть піснею́, то озове́тця солове́йкомъ, жа́йворонкомъ; то неначе́ гра́єтця зъ тобо́ю: затурчи́ть у ву́хо го́рлицею́, залоско́че тихесенькі́мъ

вітерцёмъ. Такъ тобі вѣсело, такъ легѣнько, мовъ у раю!.. Душá мліє, сѣрце трепѣчетця, токотіть, б́уцімъ що до тебе промовляе; не розберешъ що воно́ розка́зує, а сл́ухаєшъ – не насл́ухаєся, якъ не насл́ухаетця ма́ти своєї дитіни, бо та́ мо́ва солóдча для не́ї одъ медóвої р́ичи найрозумнішо́ї лю́дини.

II.

Од́ыхавши одъ Ха́рькова версто́въ два́дцять, лісь почина́ рідіти. Зъ висо́кої гори́ уже́ відко село́ Мерѣфу, зъ церкв́ами, дзвіні́цями, сад́ами и лев́адами, – гѣть-гѣть роскі́нулось по доли́ні. За селомъ блищ́ять течі́ї, затóки й озѣра Мжі́. Потекла́ вона́ у лівó промі́жъ кущівъ ворболóзу и вільхи; а напроті́ гладко стѣлетця зъ моги́лами широ́кий стѣпъ. Сивіє старѣ́нький якъ мо́ре, мріє, мріє, по́ки не зійдетця зъ не́бомъ, а не́бо зъ земл́єю. Гуля́йте óчи,

гуляйте думи, якъ колись гуляло по сѣму степу вольне козацтво!

Проіхавши Мерѣфу и перебрáвшись черезъ плѣса Мжи, виїдешъ на торгóвий шляхъ, що йде у Кримъ. Протоптáла сей шляхъ ще татарвá, якъ колись ходила на наше безголовья підъ Москвú, палити городá и забирáти у невóлю хрещений людъ. Скільки óкомъ нi кинешъ, скрізь по дорóзі, якъ гадюка, сунутця хури: назустрічъ везуть шлѣнку, кóжі, сіль, рíбу; скриплять татарські гáрби, запряжені буйволами и верблюдáми. Изъ Хáрькова везуть усякий крамъ, машини, паровики, ідуть купці у Кримъ, у Бердiанськъ, ідуть пані и туді й відтіль, женуть табуні, гурті, отáри, идé народъ на заробітки, у степі и къ морю. Літомъ вѣсело и глянуть на сей шляхъ, а побáчили бъ ви весно́ю, абó у восені, щó тутъ діетця... крий Бóже, якé ли́хо! Замордóвана скотина по сáме

черево грузне у багні; народъ бичуєтця, топитця по бálкахъ, по перéтiчкахъ. Бодай и не згадувать!.. Отгуть би простягтi залiзну колею! Потекла бь по нiй золотá рiчка живущоi и сцiлющоi водi.

Дуже ще бiдуєшь, iдучи по сeмy шляху на обивáтельскихъ. Роскажу вамъ, якого разъ набрався я лиха, сдавшись на *открiтий листъ*. Изъ Мерéфи на почтáрськихъ, ще загода, добiгъ я до Таранiвки. Прямо у волоснe правлeнiе ввiйшовъ – такъ гáрно, по серeдинi стiль, зелeнимъ сукномъ, засланний, якъ у судi, и патрeтъ висить. Дивлюсь – нема нiкого; тiльки якiйсь калiка, скóрчившись, сидiть бiля скрiни – сe бь то стережe громадськi грóшi.

«Е конi?» питаю.

– Нема, – схопiвшись одвiтивъ калiка.

«А писарь – дe?»

– На селi.

«Коли бь позва́ть.»

– За́разь збігаю.

Пошкандиба́въ серде́шний; черезь яку́ тамь годі́ну иде́ пи́сарь пова́гомь. Ще молоді́й, ша́пка на бакі́рь, у кіта́йчаті́й черке́сці и випойко́вихь чобо́тяхь.

– А чо́го вамь тре́ба? – спита́въ вінь, дохо́дячи до ме́не.

– «Ко́ней, голу́бчику.»

– А подоро́жня, чи-ба́къ одкриті́й лі́сть е́?

Пода́въ ёму́ одкриті́й лі́сть; вінь подиві́всь, за́разь и прого́ни ви́щита́въ, – та́кий мите́ць! и ще накі́нувъ кі́лька версто́въ зали́шніхь. Ві́дно, що́ бувь уже́ за Ха́рьковомь, и голово́ю мота́, якь моска́ль, щобь па́тли ёму́ не лі́зли у ві́чі, и випина́етця, и па́лець засо́вуе за га́пликъ.

– А ну́-лише́нь, – гукну́въ пи́сарь на ка́ліку, схова́вши у кишéню гро́ші: – біга́й за де́сятникомь, – та шві́дче!

Зновъ пошкандибавъ каліка; нескоро веде того десятинка.

– Тройку коней, – грізно крикнувъ писарь на десятника: – та швидче!

Стоить десятникъ, тільки потілицю чуха.

– Чого стоїш? позакладало? – гукнувъ писарь на ёго, та ажъ почервонівъ зо зла.

– Не позакладало, – одкаже десятникъ, – тільки що коні пасутця у степу!

– Такъ що, що въ степу? піймайте та й ведіть.

– Ще треба знайти, куді вони позабігали, ті бісови коні, та тогді вже – ловіть...

– Такъ иди та й шукай; а тутечки, опрічь ляпаса, нічого не знайдешъ.

Знікъ десятникъ, якъ на той світъ провалився. Уже я й село обійшовъ, и у таранасі добре віспався, а коней нема та й нема. Надъ вечір вже пригналі двохъ, шкапокъ зъ лошятами.

– А трейтя? – питаю.

«Ще не піймали», озвався десятникъ; «тамъ такé прудкé звіря – бодай воно здóхло, – що ніякъ ёго не наздоженешъ.»

Ажъ ось ведуть и того прудкого – и ломакою підганяють, – бачите – втомилось, сердешне, утікаючи. Стáли запрягáть, – пораютця, якъ мóкре горить; розгледілись – и того нема и дрúгого, и зновъ погна́ли каліку за віжками, за черезсідельникомъ. Да такъ ажъ до за́хідь-сонця додёржали. Ру́шили – ледві ко́ні везу́ть; не схамену́лись, якъ и ніч. Погóничъ повертае то у той бікъ, то въ дрúгий, – загубівъ, гáспедівъ синъ, до́рогу, – лае и ко́ней, и хто іде, и нічь, и степь.

– Куді тебе нечїста ма́ти но́сить? – питаю погóнича: до́рога пряма́, якъ стрілка, а ти кру́тисся, якъ му́ха увъ окро́пі?

«Коли́ жъ нічо́го не ба́чу», ка́же погóничъ, и віжки кїнувъ: «у мене ку́ряча

сліпотá.»

Що тутъ робить? Увесь степъ покарбований дорóгами; не втрапишь своєї, то ка́-зна-куді ще зайдешъ, – дúмаю собі: хочъ би доіхать до трахті́ра, що недалéчко одъ Таранівки. Нічого робіти: – самъ сівъ за машталі́ра, и потихéньку, підтүпцемъ, благополúчно доплелісь до то́го трахті́ра.

III.

Хазя́йка сёго заїздного двóру, вели́ка цокоту́ха, бу́ла до́бре міні по знаку́: ще зма́лку її знавъ. Давно́ не ба́чились, а тільки ввійшо́въ у ха́ту, за́разъ пізна́ла.

– Чи жи́ві, чи здоро́ві? спитавъ я, протира́ючи óчи и розгледю́ючись.

«Сла́ва Бо́гу», одвітила хазя́йка, «ста́ріємось по-тро́шку. Ось подиві́тця на мою Оле́сю: ма́тірь переросла́ (Хазя́йка

глянула на чорнявеньку дівчину)! А се сліпéнький дідь (Хазя́йка показáла на столітнёго дідугáна, що сидівъ на по́куті, схилівши бідолáшну свою́ го́лову на гру́ди). «Коли́сь співа́въ по ярмарка́хъ, а тепéреньки тільки луна́ хóдить по світу одъ ёго́ пісень: увéсь го́лосъ ви́спивавъ и банду́ру потро́щив.»

Га́рна дівчина Олéся, така́ по́вна, милові́да, – а я диві́вся на ді́да. Зро́ду тако́го ді́да не ба́чивъ: бі́ле волóсся, густé якъ лісь, прикривáло ёму́ висóке чолó; брóви насúнулись на са́ми о́чи, а ширóка борода́ ажъ до по́яса дохóдила. Отта́къ узя́въ би пéнзель, та й списáвъ вамъ Сату́рна.

– Відкіль старій? – спитавъ я ді́да, сідáючи бі́ля ёго́.

«Хто́ ёго́ зна», обізва́лась хазя́йка: «увéсь свій ві́къ вéштаетця́ по́ світу... Живъ коли́сь за Берéкою, такъ давнó жъ

теперечки вже забувъ и свій хутіръ и свою хату».

– Ні, не забувъ, – обізв́ався дідъ, – не забувъ!..

«Куди жъ теперъ идешъ»? попитавъ я діда.

– У Павлоградъ.

Що жъ тамъ будешъ робіти? співати, чи що?

– Та ні, кажú вамъ, – перехопіла хазя́йка: – вінъ теперъ не співа, вінъ тільки розка́зуе.

«Що жъ вінъ розка́зуе?

– Що зъ нимъ діялось на світі, якъ козаки́ бились зъ ляхами, съ татарами, про відёмъ, про чортівъ!.. Вінъ увесъ світь виходивъ: бувъ у Чорноморі́ї, у Глухові, за Ки́ївомъ бувъ.... А чи не наста́вить вамъ самовáру?

«Наставъ, паніма́точко».

– Отъ и дóбре! старенького напо́йте

гарячимъ, то вінъ вамъ за те що-небудь роскаже.

«Чи довго вже волочисся по світу?» спитавъ я дідугана, якъ ми зостались вічна-вічъ.

– Довго, дуже довго, – одказавъ старий, важко зітхнувши, я ще оженивсь у Очаківську зіму. Ми тоді жили на запорозькихъ земляхъ вольними козаками. Якъ же зруйнували Кощь, то нашъ посілокъ зъ землями достався якомусь пану. Не схотівъ я зоставатьця панськимъ, запрягъ коня, узявъ жінку зъ дітьми – дівчину по восьмому годку и хлопчика-годовичка, та й помандрували у Чорноморію. Одъ Тора довелось простувати степомъ якъ моремъ, – ні хуторця, ні землянки. Той рікъ була засуха, и якого лиха ми не одвідали: кінъ безъ паши и подопою здохъ, ми потяглись пішки; що було зъ нами запасу – поїли, тільки й живились коріннямъ. Не пройшли

й десяти́ день, якъ поховáли дочку́ і сiна, а тамъ, зъ нудьги́ та го́лоду, занеду́жала й жiнка; я нiсь ii на своїхъ рука́хъ, поки не оддалá души́ Бо́гу. По Чорномóрії я вéштався три́дцять пять ли́тъ; бiвся зъ Черке́сомъ, пла́вавъ по Чóрному мóрю, а тамъ потяглю́ мене зновъ у рiдну сто́рону: забажа́въ ище побáчити ба́тьківску ха́ту и поклонiтьця ба́тьківськiй и ма́тчинiй моги́ли. Прийшо́въ – и не пи́знавъ на́шого ху́тора: де була́ на́ша ха́та, тамъ распло́жено па́нський садъ; а де було́ кладови́ще, тамъ стоя́въ шинóкъ. Вийшовъ я на ви́гонъ, гляну́въ на слóбоду и округí, згада́въ молодiй ви́къ, ба́тька, ма́тир, жiнку, дiте́й, – запла́кавъ та й пи́шовъ собі́ сви́тъ-за очiма. Оть уже́ три́дцять ли́тъ, якъ тутъ вéштаюсь, а три́-тридцять» якъ живу́, – а, бреше́ вона́, ба́тьківськoї ха́ти не забу́въ. Було́, якъ заспи́ваю, то ми́ни здава́лось, що я сижу́ би́ля своeї ха́ти и мене́ слуха́ють ба́тько, ма́ти, жiнка й дiти!...

Не багáто словъ увъ оповідáннi дiда, а скiльки жъ то лиха!.. И не хотiвъ вiнь розжáлобить, а глiбоко уразiвъ сёрце, вáжко засмутiвъ дúшу. Дóвгу нiзку лiха нанизáла ёму злáя дóля!...

Хазяйка не далá минi зъ старiмъ дóбре й розговорiтьця, принеслá чашкi и зновъ заторохтiла: то про Троiцький ярмарокъ, то якi панночкi повихóдили зáмiжъ, якi ще позоставáлись, налiчiла зъ десятокъ помёрлихъ и присiпалась до дiда – чóмъ вiнь не роскáзуе.

– Якъ же минi роскáзувать, – серди́то обiзвáвся дiдь, – коли не даетé й рóта роззýвить; скрегочете, мовъ сорóка на верби....

«Мовчáтиму, ей-же Бóгу мовчáтиму,» переби́ла хазяйка, «тiльки роскажiть, бúдьте лáскави, про закóханого чóрта.»

– Дóбре, дóбре, роскажú, – чóмъ не росказáть?

Дідъ зъ великимъ смакомъ пивъ чай, заідаючи харьківськими бубликами, а тамъ, якъ віхиливъ ще дві чашки зъ ромомъ, то ажъ помоло́дшавъ.

— Оттепéръ, каже, — якось сіли добу́вь; здаётця, якъ-бі́ банду́ра, то бь и заспівавъ!...

IV.

Старій піднявъ го́лову, и ще твердімъ го́лосомъ такъ почавъ: «Дідъ мій бувъ Запоро́жець. Де ёму́ на віку́ не довелось бува́ти, чо́го не ба́чити! Удався вінъ висо́кий, здоро́вий, та ще вдо́атокъ бувъ и вели́кий характе́рникъ: зна́вся зъ відьма́ми, зъ чорта́ми, нічо́го на світі не боя́всь: правді́вий бувъ Запоро́жець! Ужé не молоді́мъ прийшо́въ вінъ иа Бе́реку, одру́живсь и збудува́въ собі ха́ту. Живъ вінъ тро́хи не сто годъ, и до сме́рти до-

бре чувъ, ба́чивъ, а йнколи ся́де на коня́ и о́хляпъ по́йде у Ха́рківъ. Отто́ жъ підъ ста́рість, у до́вгий зімній ве́чоръ, якъ ста́не опові́дати, що́ зъ нимъ дія́лось, то и сме́єся, й пла́чешъ, а часомъ и чупри́на полі́зе до гори́. Ось якъ вінъ роска́зувавъ про то́го зако́ханого чо́рта: разъ у схва́тці съ тата́рами уби́ли підъ дідомъ коня́. Жаль ё́му то́го коня́, якъ рідного бра́та: одно́ – надéжний бувъ, а дру́ге – тако́го не знайти́ и на Запоро́жжі. Отъ дідъ и пішо́въ у сло́боди пошукáть ли́царського коня́. Тоді́ не такъ, якъ тепе́рь: скрі́зь бу́ла пусти́ня, и діду довело́сь простува́ть по степахъ навма́ні, пита́ючи доро́ги то у со́нця, то у зві́здъ. Че́резъ кі́льки днівъ дідъ трóхи притомі́всь, вже и то́рба зъ запáсомъ сту́лилась: оста́нній суха́рь доі́въ. Зблизивши́сь икъ Донцю́, де́ почина́ютця пу́щі, дідъ зайшо́въ у таку́ гу́щину, що́ не продерéтця: – морське́ дере́во такъ и

хвіська, а тутъ и нічь насунулась. Сівъ вінъ собі підъ кущémъ, подождати, поки зі-йде місяць, та й задрімав! Ажъ чує скрізь сонъ, ненáче хто ёго тягне; прокінувся – дівитця: півний місяць уже височénько, и вітру нема, а деревья такъ и гнútця, усé въ одну стóрону, и ёго самого, ненáче яка невидóма сила, туді жъ тягне. Ставь приглядуватьця, ажъ недалéчко стоить висóкий козákъ у кармазіновімъ жупáні, въ чóрних оксамітовихъ штáняхъ и жóвтихъ чобóтяхъ... такий зъ нёго чуприндірь, що кращого не знайти и у Кóші! Стоить прóти місяця и рука́ми розма́хуе, ненáче кого до се́бе ма́нить; и якъ махне́ руко́ю, то ажъ дере́во до ёго нахиля́етця и мого́ діда немовъ хто у потілицю штовха́. Що́ воно за бісь, подума́в дідъ: чи не характе́рникъ? Хоті́в вже бувъ до ёго обізва́тьця, коли чу́е, щось гéгнуло за дере́вьями, да такъ іскрами кру́гомъ и обсі́пало, Дівитця,

изъ-за кущівъ вийшла височенька дівчина, ще молодá, дóбре ўбрана, да така гáрна, що крáщої и у сні не побáчишъ. Несміло підійшла вона до козака, згорнувши на грудяхъ рúчки.

– «Чогó ти менé звавъ?» спитáла дівчина такимъ голоскóмъ, що у мого дiда ажъ сéрце тéхнуло.

– «Питаéшь – чогó?» промóвивъ козákъ: «хибá не знаéшь, якъ я тебе кохаю?.. безъ тебе мині и пéкло не мiле!..»

– «Отъ зачiмъ!» кáже дівчина: «я давнó вже се знаю.»

– «Та ні», одказáвъ козákъ, «не затiмъ... якъ тебе побáчу, то й самъ не знаю, щó говорю... Слúхай, Одáрко... скажи мині, чи хочешъ бúти моéю?... хочъ бi ти у тiсячну дóлю такъ менé кохáла, якъ я тебе!..»

– «Не трéба мині твого кохáння, – не просi й мого!» одрiзала дівчина, одвернувши: «цуръ тобі, пекъ тобі!»

– Ого! подумавъ дідъ, – яка пиха! зневажає залицяння такого козака!»

– «Слухай, Одарко, зновъ почавъ козакъ: «будь моєю, – усé для тебе зроблю, усé, чогó тільки не забажа твоя душа!»»

– «Не зробишь того, чогó моя душа бажає...» одвітила дівчина, вáжко зітхнувши.

– «Зроблю, ей-же-ей зроблю», каже козакъ, «заприсягаюсь тобі пéкломъ, Сатаною и Фарнагіемъ, – щобъ міні не згубити ні годної Християнскої душі, щобъ міні провалитьця у полонку після Ордані.... óть-що!»

– Якъ вінъ, гáспедивъ синъ, кумéдно бóжитця, – подумавъ дідъ.

– «Не віришь?» пита козакъ.

– «Не вірю», одвітила дівчина.

– «Не знаю, якъ вже міні й заприсягáтись, моя голубко!» каже козакъ, – та пригорнувъ до себе дівчину и цмокнувъ її

у щóку....

Якъ цмóкнувъ, такъ по усій пущі луна й пішла: захита́лись дере́вья, гілля́ до гіллі́ прихили́лось, зату́ркали го́рлиці, и мого́ діда нахили́ло до землі, – яко́сь гу́би засвербіли, а тутъ, де не взяла́сь жа́ба, – плі́гъ! и не схамену́всь, якъ чоло́мкнувъ бісову тварю́ку. И щó бъ ви думали? такъ ёму́ зроби́лось вéсело на душі, мовъ га́рну дівчину у яснé око поцілува́въ!

«Охъ», застогна́ла дівчина, ухопі́вшись за щóку: «якъ же ти менé опікь!.. такъ одъ тебе пéкломъ и несé. Коли́ хочешъ,» ка́же, «изо мно́ю розмовля́ти, то хиба́ у воді; а тутъ ти менé спа́лишь свої́мъ пекéльнимъ коха́ннемъ!»

«Дóбре», ка́же коза́къ: «ну́мо жениха́тись у воді.»

Ді́витця дідъ: біля і́хъ и са́жалка; чи вона́ була́, та вінъ і́ не ба́чивъ, чи вона́, спра́вді, уроді́лась, якъ ка́жуть, по

щучому велінню. – Що се за вража ма́ти!
– подума́в ді́дь: – чи воні́ лю́де, чи мо́же
чорті́?..

Сумно ё́му ста́ло, ажъ оселе́дець
біля́ ву́ха заворуши́всь. Да́лі дівитця,
ста́ли роздяга́тьця; дівчина, бу́цімъ не
своі́ми рука́ми, зняла́ ко́фту, пла́хту;
да́лі, не соро́млячись, и соро́чку. Якъ
гляну́в на не́ї ді́дь, то ажъ жижкі́ вь ё́го
затрусі́лись; да́вно вже́ мину́ло, а бу́ло
якъ захо́дятся роска́зувать, то ажъ цмо́ка,
ажъ о́чи ё́му ро́гомъ лізуть, – така́ га́рна!
Місяць якъ срібломъ поня́в бі́ле і́ї ті́ло;
уся́ якъ ві́точена, а до́вга ко́са, чо́рна, якъ
гадю́ка, такъ и обвива́етця кругъ, тонко́го
ста́ну, и ажъ до по́внихъ лито́къ доста́е.
Поверну́лась зь плече́й – ще кра́ща; тільки
роздиві́вся ді́дь, ажъ хво́стикъ! такъ собі,
невелі́чкий, та ма́тері ё́го бі́сь – хво́стикъ!
вихо́дить, що дівчина – відьма. Гляну́в
на козака́, ажъ и вь то́го – хві́сть! та́кий

дóвгий, якъ у хортá, и такъ імъ виграе́, якъ кіть пéредь мішою. – Эгé, такъ-отъ вонó щó! Тутъ ужé догада́вся дідъ, що чортя́ка та закоха́вся у відьму. Ду́має собі: хáй же вамъ бісь! хоті́въ бувъ тіка́ть, такъ не здвигне́тця, якъ до землі прири́сь; хоті́въ перехристі́тися, такъ ру́ки не підійме. Досáдно діду, та нічого робі́ти; прині́къ до землі и дівитця – щó да́льшь бу́де. Увійшо́въ чо́рть зъ відьмою по по́ясь у са́жалку и зновъ ста́ли розмовля́ти:

«Скажи́ жь міні, моя голу́бко, чо́го бажа́ твоя́ душа́?» пита́е чортъ.

«Не скажу́», одрі́зала відьма: «не скажу́, по́ки не за́присягне́ся пекельни́мь сло́вомъ – зробі́ти...»

«Чи до́вго жь бу́дешь мо́єю, якъ обіща́ю?»

«Де́сять годъ», ка́же відьма.

«До́бре, усé зроблю́!» (Чортъ протяг-ну́въ ру́ку.) «Отъ то́бі рука́ и мо́е пекельне

слово!»

«Хто жъ насъ розібьє?» спитала відьма: «трéба, щобъ була християньска душа, та ще й чíста.»

«Е кому́ розбіти», каже чóртъ, мотнувши головою у той бікъ, де лежавъ дідъ: «тамъ», каже, «підъ куцáми сховáвся Запорóжець.»

«Хибá жъ у запорізцівъ чíста душа?» пита відьма: «воні жъ самі пьяніці та розбиша́ки....»

«Эгé, роска́зуй», каже чортъ: «нема найчистішої душі, якъ у тіхъ гáспедовихъ синівъ; воні живу́ть по писáнию: не во́дютця зъ жінка́ми, бьóтця зъ бусурма́номъ и бороня́ть віру правосла́вну... Эй, Кири́ло!» гукну́въ чортъ: «ходи́ лишéнь сюди́, та розбий насъ.»

Дідъ ні чичіркъ, лежить собі, и духъ притаівъ.

«Та ну́ жъ бо йди́, зновъ крикнувъ

чортъ: «ти жъ не разъ похвалявсь, що не боїсся чорта, а теперечки й злякавсь?..»

Досадно діду; бачите – пристидівъ диявольський синь. Нічого робити, треба йти, щобъ, справді, ще не подумавъ, що злякавсь.

«Чого жъ тутъ лякатыця?» (обізвася дідъ сердито, а самъ ажъ труситця).

«Такъ чому жъ не йдешъ?»

«Люльки шукаю, загубівъ у траві та й не знайдю.»

«Та не бреші, – люлька у кишéні.»

– Диявольський синь! – подумавъ дідъ: – вінъ усé знае; одъ ёго ніякъ не одбрéшесся.

«Розбивай!» каже чортъ, якъ дідъ підійшовъ икъ сáжалці.

«Якъ же я васъ розібью?» каже дідъ. «Отъ, стану я чортъ-бáтька-зна для ко́го кармазіни каляти! Виходьте на сухé!»

«Хибá тобі повилазило?» каже чортъ:

«глянь, – де дівчина стоїть – замерзло; сміло йди, – здержить.»

«Що за бісь!? справді замерзло... чого жь воно замерзло?» пита дідь.

«Того», каже чортъ, «що вона, – бодай іі! такь тєпло менє любить, що ажь вода біля неї мєрзне.»

«А чого жь се, чорте», пита дідь, «біля тєбе пара йде зь води и бұльбашки схоплюютця?»

«Эгє!» каже чортъ: «се такь я іі щіро кохаю, що ажь вода біля мєне кипить.»

– Оттакóго бь кохання нашимь дівчатамь! – подумав» дідь; та спустівся на сáжалку, зайшовь по-за відьмою и тільки розбивь рúки, а зь рúкь щось плюось у вóду, – задрігало ніжками та й пурнуло.

«Що воно такє?» спитавь дідь: «жаба, чи щó?»

«Ні», каже чортъ; «дóвго за рúки держáлись, такь чортеня вродилось.»

– Не бісові чорті! – подумавъ дідъ: – які вони́ плодю́щі! тільки за ру́ки взяли́сь – уже́ й чортеня́ привели́.

«Ну, тепе́рь кажи́», пита́е чортъ відьму: «чого́ душа́ тво́я бажа́е?»

«Спасе́ния!» промови́ла відьма.

Якъ се́ почу́въ чо́ртъ, то ажъ но́сомъ закрути́въ, – на́че чемери́ці поню́хавъ.

«Не мо́жна се́го́» застогна́въ вінъ, «и не проси́! ніякъ не мо́жна!..»

– Чому́? – пита́ дідъ.

«Тому́, що вона́ вже разъ одступі́лає одъ Го́спода, то у дру́ге і́ Богъ до се́бе не при́йме.»

– Брехня́, – ка́же дідъ: «якъ пока́етця, то и въ тре́те при́йме!..»

«Та ну́ вже, мовчи́», грімну́въ на ёго чортъ, «коли́ не зна́єшь Писа́ния!»

«Ні, зна́ю», ка́же дідъ, «я й самъ пісьме́нний, – не разъ и Апосто́ла у це́ркви чита́въ!» Дідъ бувъ такий завзя́тий, щó

якъ піде на спóръ, то хочъ чо́го й не зна́е, то ска́же – зна́ю; а ча́сомъ й сво́е ви́гадає, и такъ до ладу́ приткне́, що зібъе́ зъ пантели́ку й зна́ючого. «Отъ, приміро́мъ сказа́ти», ка́же, «я й чолові́къ, а міні жаль небо́ги: здаётця, чо́го бъ не зробивъ для її спасе́ния; ато́ жъ самъ. Богъ милосе́рдний, я́къ-би Ви́нъ не поми́лувавъ грі́шної, коли вона́ ка́етця?»

«Такъ коли́ жъ вона́ уже́ одхристи́лась..» пробубоні́в чортъ.

«Не вели́ка біда́», перебі́въ дідъ, «пі́пъ и въ дру́ге пере́крестить, и ду́не на те́бе, и плю́не!»

Чо́ртъ на се́ и одвіту не давъ; стоіть собі, повісивши нісь, та чу́ха поті́лицю.

«Ти жъ самъ зна́ешъ», обізва́лась до чо́рта відьма, «що не по сво́й во́лі зробі́лась я відьмо́ю: мене́ ма́ти приневóлила.»

«На що́ слухала ма́тір», ка́же чортъ, «ти ма́ла свій ро́зумъ и свою́ во́лю!..»

«И сѣ брехня!» сміло перебивъ дідь; – бо якъ піде на правду, то вінъ и чорта не злякаєтця. «Нуждою та страхомъ», каже, «можна до усєго приневолити чоловіка».

«Подумайте самі – чого просите», заголосивъ чортъ (трохи не плаче, бідолáшний!) якъ же міні помагати спасєнію душі, коли на тє я чортъ, щобъ губіти християнські дүші?.. Та менє» каже, «за сю пакість на шматкі розірвуть!..»

«Зá що?» каже дідь, «не великий гріхъ спасти одну дүшу, а тамъ покаєся, та дєсятъ загубишь, то тебе ще й по голóвці поглядють.»

«Эге! хибá проті шерсти!» прогарчавъ чортъ.

«А якъ-би я тебе кохала!» обізв́алась відьма, – и такъ глянула на чорта кáрими очіма, що ажъ лідъ затріщавъ и поколóвсь, трóхи дідь не шубóвстнувъ у сáжалку, та

яко́сь віскочивъ на бе́регъ.

Задума́вся чортъ, до́вго стоявъ пону́рившись, до́вго міркува́въ, та вже нечіста ма́ти такъ ёго́ підкури́ла тимъ коха́ннемъ, що нічо́го й не ви́гадавъ.

«Що́ бу́де, то бу́де», сказа́въ чортъ, оберну́вшись до відьми: «неха́й бу́де по тво́ему!»

Вийшли изъ са́жалки; відьма повесе́лишала, а чортъ засму́тивсь, ажъ хвість обвісивъ. Дідъ помігъ відьмі одягтись, сво́ими рука́ми обте́рь біле іі́ тіло, и примітивъ, що вона́ до ёго́ яко́сь тепле́нька ста́ла. Накида́ючи на не́ї сорочку, вінъ шепну́въ їй на ву́хо, щобъ ёго́ слухала. У діда чу́ле було́ се́рце: ёму́ жаль ста́ло відьму.

«Ну, чо́рте», пита́е дідъ, «яку́ тепе́рь дасі́ пора́ду? Що́ сотвори́мъ, да спасе́мся?» дода́въ зъ писа́нія.

«Отъ-що́», одвітивъ чортъ, зкриві́вшись», не дале́ко відсі́ля спаса́етця

пустельникъ: велику силу вінъ має у Господа, усякий гріхъ одмолить, хочь якого грішника на путь істиний наведе. Такъ отъ же: якъ поживемо́ десять годъ изъ Одаркою, я й одведу́ її до того пустельника, то вінъ и спасе́ грішну ду́шу...»

«Э, ні, чорте», перебивъ дідъ: «за десять літь багато води утече; поки сонце зійде – роса́ о́чі виість. До десяти годъ або́ відьма дуба дасть, або́ пустельника Господь до себе прийме. Ні, такъ не годітця! почавши такé добре діло, треба́ заразъ ити до пустельника за благословеніемъ.»

«Та ну́, не втручайся не въ своё діло» загомонивъ чортъ, – ажъ затупотивъ ногами зъ досади.

«Якъ – не мо́е!» скричавъ дідъ: «я жъ васъ розбивавъ?.. А якъ збрешешъ?.. Де вона́ тоді́ буде шука́ть того́ пустельника?»

«Чорти́ ніколи́ ще не брехали!» каже чортъ.

«Чортáмъ ще й дурень віри не нявь» одрізавъ дідъ.

«Нехай́ б́уде такъ.» обізв́алась відьма, «якъ дядько Кири́ло скажуть; трéба хочь подивітьця, де́ спаса́етця той пустéльникъ.»

Дóвго змагáлись, трóхи не полáялись, – такъ діда жь и найстáрший чортъ но перемігъ би. Нічого робіть; чортъ, почухавъ потілицю, и згóдивсь. Мо́же у ёго бу́ла яка потайна́ думка, да мій дідъ и собі вже вігадавъ, щó почáти... Побáчимо, хто когó оду́рить!

«Ну, тепéрички, моя відмечко», ка́же чортъ, лети́ собі до до́му, а за́втра ми зь Кири́ломъ при́йдемо до тебе, и не га́ячись, підемо до пустéльника.»

Відьма сіла на мітлу́, кивну́ла голово́ю до діда, ви́соко звилáся у го́ру и, порівнявши́сь зь зірочка́ми, полеті́ла у свою́ ха́ту. Чортъ, не спуска́въ. зь не́й очей

ажъ-по́ки не зні́кла, а тамъ такъ ва́жко зітхну́въ, що ажъ лісте́ зашелестіло; по доли́ні мовъ що покоті́лось; сві́снула сова́; далéко, у болóті, загу́въ буга́й. И въ ді́да се́рце зашми́ло, и вінъ здихну́въ, ненáче оть-о́ть попрощáвся зь тією дівчиною, що вже давно́ покину́въ, якъ помандрува́в у Січъ.

V.

Дідъ съ чо́ртомъ, умовля́ючись, пішли по́плічъ», якъ това́риші. Дідъ изъ свогó рі́жка натру́сить чо́рту каба́ки, а чортъ ё́му натрушуе сво́єі, – такий послужли́вий! ско́ро дідъ набь́е лю́льку, а чо́ртъ за́разъ и вогню́ ві́креше. Дідъ згада́въ горі́лку, – чортъ за́разъ и часту́е, а на заку́ску тя́гне изъ сунки жа́рену ка́чку и пше́нішний пухли́й буха́нець. Ві́пивши и попо́ївши, ді́да взяла́ охóта подратува́ть чо́рта: хоті́въ

бувь перехристить ёго, та подума́вь: цурь ёму́! хочь вінъ и чортъ, а всё-таки товаришъ: не чёсно товариша оби́жати. Дёлі, якъ глянувь на чо́рта, то ажъ жаль ёго ста́ло: иде́, звисивши го́лову, немóвь на ши́беницю ёго веду́ть.

«Роска́жи міні, чо́рте», пита́ дідъ, «якимъ се по́битомъ ти закоха́вся у відьму? Адже жь коханне доста́лось не чорта́мъ на до́лю, а намъ грішнимъ?

– Э, бра́тіку, ка́же чортъ, – и у насъ ё се́рце, такé жь якъ и вь ва́сь, и зь тімъ же прокля́тимъ коха́ннемъ! Якъ же бь ми васъ и спокуша́ли, коли́ бь не зна́ли, що за се́рце у люде́й... А ма́ючи се́рце, я́къ ёго устереже́сья?... Слу́хай, Кири́ло, – ка́же чортъ, зня́вши ша́пку и уклони́вшись: – помо́жи міні у моімъ ділі, а я то́бі у вели́кій приго́ді ста́ну.

«До́бре,» ка́же дідъ: «чомъ до́брому чо́ртові не помо́гті?»

А у само́го все на думці, якъби вірятьувать дівчину: якось вона и дідові припала до душі.

– Чого́ хочеш, того́ й просі, – ка́же чортъ.

«Та міні нічо́го й не трéба», ка́же дідъ: «ті́льки хибá достáти до́брого коня́.»

– Я тобі кінъ!» ка́же чортъ, «самъ переки́нусь у коня́, и п'я́ть годъ бу́ду тебе́ вози́ть, а п'я́ть поживу́ зь Ода́ркою. Я у

п'я́ть літь вобга́ю п'я́тьсо́ть – на те́ ми чорти́!»

«Гледи́ жъ – не збреши́», ка́же дідъ.

«Не бійсь,» ка́же чортъ: «оть тобі ру́ка и бісове пекельне сло́во! та намъ не вéлено – не то обма́нювать, – и зачіпати Запорозцівъ, бо вони́ б'ютьця за віру правосла́вну. Та не вели́ка й корі́сть», ка́же, «коли́ яко́го й завербу́ешъ: уб'ю́ть ёго́ на війні, отъ вінъ уже́ й не нашъ. Відки візьметця Петро́ зь ключёмъ и одбівъ:

такъ и товчѣ нашого брата, не розгядуючи — де око, а де морда; а ще якъ вихопитьця Микола, то швидче втикай, бо вернесся у пекло безъ хвоста: одірве!»

«А багато въ васъ у пеклі запорозцівъ?» пита дідь.

«Ні однісінького: які були, то й тихъ повиганяли.»

«За що жъ ви ихъ повиганяли?» пита дідь. «Для нашого брата вамъ жалко и кутка у пеклі?»

«Коли жъ такий гармідеръ роблять?» каже чортъ, «що усіхъ чортівъ изъ пекла порозганяли. Хибá не чувъ про того Марка, що товкся по пеклу?»

«Що жъ вони тамъ роблять?» спитавъ дідь.

«Понапиваютьця гарячої смоли,» росказуе чортъ, «якъ тіі горілки, позалазять у печи, та й почнуть шпурлять відтіля головешками. Разъ трóхи пекла

не спали́ли!... Або́ ля́же на ско́вороду, та й звелі́ть підпа́лювать себе́. Печешь ёго́, печешь, ажь шку́ра на то́бі тріскаєтця, а вінь тебе́ лае, кепку́є зь тебе́, та кричі́ть на усé пéкло, що змерзь. Біда́ зь німи!... Дé вже допекті́ їхь вогне́мь: уже́ якь їхь шкваріли Ляхі́, та й ті нічо́го не доказáли. И у пéклі то́го не вігадаешь, що вони́ зь німи ко́іли: Налива́йка пеклі́ у мідному бикú; уся́ Варша́ва збіглася послу́хать, якь заревé бикъ, та нічо́го й не почу́ли: изтлі́в серде́шний на вугі́лліє, а го́лосу не давъ. Що ти зь німи вдіешь? коли́ живо́го не дошкúлишь, а то́ жь ме́рлого!»

«Такъ и тре́ба,» ка́же дідъ: «на те ми Січовики́, щобъ усé вітерпі́ть: тимъ и не стра́шно нічо́го.»

«Трива́йте,» одповістивъ чортъ: «ско́ро й на васъ спадé вели́ка хале́па: не допечемо́ васъ огне́мь, такъ пробереме́мь морозомъ.»

«Дé жь ви то́го морозу́ добу́дете у

пéклі?» пита́ дідъ.

«Эгé, у насъ нема́, такъ у васъ é», ка́же чортъ, «ми вамъ тако́го чоловіка вігадаемъ, що гірший ще бу́де одъ самі-сінького чо́рта!... Вінъ вамъ наженé хо́лоду, – побáчите!... Та нехай вони́ скáзютьця, – міні тепéръ, якъ ка́жуть, не до со́ли.... Що́-то ро́бить моя Ода́рочка?»

«Скажі́ міні, чо́рте,» поспита́въ дідъ, «чи вона́ у своїхъ тілеса́хъ, чи, мо́же, переки́нулася у такú гáрну дівчину, якъ ти у козака́?»

«Ні,» ка́же чортъ, «вона тако́ю уроді-лась, нехай хочъ царіцею переки́нетця, то кра́щою не бу́де! Одно́ тількі у не́ї не гáрне: лáтво її збі́ти зъ грішного путі.»

«Якьбі́ не ка́тержний, ана́фемський хвóстикъ!» пробубоні́въ дідъ, та й задума́вся.

Отта́къ розмовля́ючи, йду́ть собі лісомъ, а тутъ изъ-за кущівъ, то віткне мо́рду

лісові́къ, зъ зелéною, якъ трава́, боро́дою, то ві́скочить вовкула́ка, підперéзаний черво́нимъ по́ясомъ, то стрибáють зъ гилы́ на гилью́ упирі́ у німе́цькихъ гала́нцяхъ, и всі́ жъ-то низéнько и приві́тно імь кла́няютьця. Дéлі якъ пішли по-надъ Лима́номъ, то й перелі́чити не мо́жна, що чортеня́ть повиска́кувало изъ боло́та.

«Здра́стуйте, дядечку» озивáютьця до чо́рта, а ді́да такъ жаха́ютьця: ба́чуть, що Запоро́жець.

«Не бійте́сь, ді́тки», вмовля́е чортъ, «се, щоби́ ви зна́ли, мій сватъ Кири́ло.»

– Ді́дь роска́зувавъ, що бісе́нята, по́ки ще молоді́, то зелéні, якъ осі́тнякъ, – нема́ въ їхъ ні рі́жківъ, ні кі́гтівъ. Та й вті́шні жъ, роска́зувавъ: біга́ють, кру́тятьця, плига́ють якъ жа́би, гра́ютьця, якъ кошеня́та, пурне́ у во́ду, а ніжки́ ві́суне зъ боло́та та й дрига́. Ді́дь хоті́въ-бувъ їхъ подратува́ть, показáвъ імь ду́лю, такъ вони́ у воді́нь го́лосъ такъ

и запискотіли:

«Спасібі вамъ, дядечку Кирило, за ва́шу ла́ску!»

А чортъ и ка́же:

«Ти їх и цу́керомъ не годуй, тільки покажі імъ ду́лю.»

Ста́ло світа́ть, якъ дідъ изъ чо́ртом вийшли изъ лісу. Не пройшли й півь верстві, якъ побáчили у долині вели́ку слободу.

«Отсе́ жъ,» ка́же чортъ, «и слобода́, де живé Ода́рка; отто́ жъ, дивісь, в її ха́та въ вишнєвімъ садóчку. Иді́ жъ тепéречки до не́ї, передню́ешъ, а у вéчері, якъ со́нечко ся́де, то й я до васъ прийду́. Я бъ и за́разъ», ка́же, «зъ тобо́ю пішо́въ, такъ у день не безпéшно на́шому бра́ту ходіть у слободу: ча́сомъ наскóчишь на ярчука́ ⁽¹⁾, та й півні

⁽¹⁾ Ярчукъ – собака зъ вóвчимъ зубомъ, и таку́ мае нату́ру, що й одъ чо́рта устереже́ и відьму зада́вить, и, хочъ яку мару́ чуттемъ почу́е.

кукурукають, щобъ вони́ вїздихали.»

Попрощавшися зъ чортомъ, дідъ зпустівся зъ горі икъ плéсу. Доставъ изъ сунки брїтву, виголивсь, надівъ чїсту сорóчку, помолівся Бо́гу та й пішовъ до відьми. Доро́гою зірвавъ по кúщику горіцвіту, золототїсячнику и дрóку, згорну́въ до-кúпи, закрутівъ и заткну́въ собі за лівий чобіть ⁽²⁾. Сé бь-то для то́го, щобъ чортъ не знавъ, обь чімъ дідъ б́уде розмовляти зъ відьмою.

VI

Одárка стріла діда на порóзі зъ хлібомъ зъ сілью, и поклонілась ёму́ трóхи не до землі.

— Спасїбі вамъ, дядечку, — ка́же: — одъ мене бїдної сиротї и Богъ и люде одступїлись, а ви не цура́етесь мене́ грїш-

---

⁽²⁾ Повірьє.

ноі. Чи не помóже вамъ Господь вір'ятувати грішну дýшу!

«Небійсь, – Одарко», – одказавъ дідь: «вір'ятуємо! не дамó чорт'яці насміятись!»

Дідь, кажú вамъ, мавъ любліве сёрце: часомъ, щобъ заспокоїти бездóльного, то и завіряе и збрéше.... Простóра хата у відьми, а якóсь пúсткою оддае; и вікна чималі, а сúмно. Одарка такъ и пригортаетця до діда, такъ ёму у вічі й дівитця, то усміхнётця, и радіе-бъ-то, и зновъ: засмутітця. Якъ сóнечко у восені: вігляне изъ-за хмáри и зáразь сховаетця.

– Дядечку, – каже відьма стіха дідові, – не кажіть міні нічóго, що у васъ на думці, атó бісівъ Трутикъ (такъ звáли закоханого чóрта) усёго довідаетця.

«Не бійсь, моя крáлечко,» каже дідь, удáривши по лівому чóботу: «я ёму, іродовому сїну, ўха заткнúвь. И мї дé-що

знаємо!... Не почує й не побачить, хочь би я ось-що зь тобою зробивь». Се кажучи, перехристивь відьму.

Якь нерехристивь, такь и вдарило її обь зéмлю: посиніла, запінилась, такь и звелó її у клубóкъ. Дідь злякався и не радь вже, що перехристивь; скорішь ій підь нісь сунувь дуюлю, такь вона відкрила очи и лédві опамятувалась.

– Охь міні лішечко, – простогнала відьма: – якь же ви менé вразіли, якь ножемь у сёрце!... Не христить менé, – благáе: – атó нечистий менé задавить, и до спасénия не допúстить.»

«Ні, не буюду, не буюду», каже дідь: «нехай вже тебе пустельникь христить Бóжою рукою!»

Відьма поставила диду сніданне и пляшку тернівки, а сама стала поратьця біля пéчі. Дідь їсть и запивáе, а самь очей не зводить зь Одарки: яка бь то, думае,

була зъ неї молодіця, хазяйка, коли бъ не кáтержний, анафемський хвóстикъ, бодай вінъ їй одсóхъ!

– Роскажі́ міні, Ода́рко, – спита́въ дідь:– якъ се ма́ти нерекінула тебе́ у відьму?

«Бодай не зга́дувать», почала́ Ода́рка, зітхну́вши: «о́тъ якъ се ста́лося. Я була́ ще по восьмо́му го́ду, якъ мій ба́тько поіхавъ на війну. У два ро́ки верну́вся коза́къ Хвѣді́рь, зъ недóброю вістю, що мого́ ба́тька десь за Дніпро́мъ вбіто. Ма́тіръ дуже убивáлась за ба́тькомъ, – та скóро и заспоко́їлась: Хвѣді́рь живъ у на́шій ха́ті и полюбі́вся ма́тері. По слободі́ ході́ла вже чу́тка, що ма́ти йде за ёго за́міжъ, ажъ Хвѣді́рь пола́явся зъ ма́тірью и взявъ за се́бе дочку́ на́шого сусі́ди. И не росказа́ть міні, що тоді́ счині́лось зъ ма́тірью: бігала по слободі́ якъ несамові́та, а тамъ и зні́кла. Усі́ думали, що вона́ наложи́ла на се́бе ру́ки,

ажъ чéрезъ два тiжнi, у ночi, чу́ю – щось загуло́ на горiщi, засту́кало у ко́минi, и по ха́тi повіяло хо́лодомъ. Я схопiлась та до пéчi, – дúмаю – чи не горимó; дивлюсь – хтось роздува́ огóнь, – загорiвся вiхоть – ажъ ма́ти! Така́ распáтлана, розхрiстана, а óчi такъ и пала́ють, ажъ стра́шно на неi гляну́ти. Я зради́ла та й кiну́лась до неi, а вона́ якъ кри́кне не своїмъ го́лосомъ: «не підступай!» Я такъ и замéрла, де стоя́ла. «Озьми́», ка́же, «образи́, та повинóсь у комо́ру, – и хрестикъ, що вь те́бе на ши́i, тамъ зостав». Познiма́ла я образí и повинóсила у комо́ру, – дúмаю, чи не хо́че ма́ти ха́ту ма́зати; а якъ верну́лась зь комо́ри, ма́ти обняла́ мене́ и гiрко запла́кала, такъ и вмiла мо́ю го́лову слiза́ми, якъ окро́помъ. За кiльки мiсяцiвъ пiсля сéго, занедúжала Хвéдорова жiнка, ча́хла, ча́хла та и вмéрла, – а Хвéдiръ зь нудьги́ и жалю́ до́вго блука́в по лiса́х, по́ки десь підь

дубомъ не знайшли мёртвого. У слободі стали люде розка́зувати, що моя ма́ти відьма, и що вона́ зъ світу звела́ Хвѣдора съ жінкою; дівчата менѣ цура́лись. Я не вірила людя́мъ, хочъ ча́сомъ и сама́ ба́чила, що щось чудне́ діялось у на́шій ха́ті. Увѣсь тижде́нь ма́ти – якъ ма́ти, а въ суббо́ту жъ и бли́зько до се́бе не підпуска́е, а на́ нічъ замика́ла менѣ на ключь у комо́ру. Отъ и хотілось ми́ні довіда́тьця, чо́му се ма́ти такъ ро́бить, и що тамъ тріщи́ть и клеко́тять у ха́ті. Разъ у субо́ту, тоді ми́ні пішо́въ сімна́дцятий рікъ, ма́ти менѣ замкну́ла, а я підняла́ мості́ну та й ви́лізла зъ-підъ комо́ри. Ба́чу, у ха́ті пала́е ого́нь; глянула у вікно́, ажъ стоіть ма́ти біля пе́чи, у одній соро́чці, зъ роспу́щеною косо́ю, и якѣсь зілля кладе́ у макі́тру. Де́лі поста́вила макі́тру на до́лівку, сіла на помело́ и тільки нахили́лась на макі́тру, а звідти якъ пахне́ по́ломья, – та́къ і́й потяглю́ че́резъ ко́минь

у бовдурь; я якъ крикну: «мамо, що ти робишь?» а вона, якъ птиця зь підбитимъ криломъ, такъ и вдарила на землю, та мене за косу. «А, неслухняна дитино!» закричала ма́ти не своїмъ го́лосомъ, «підгліжувати? не будешъ же мене корити: я зь тебе таку жь зроблю відьму, якъ и сама!» Перегнула мене че́резъ помелó и помчала. Опам'ятува́лась вже я ажъ на Лісій горі, біля Кіева. Не міні вамъ ка́зати, що тамъ діялось: ви й са́ми, мо́же, не разъ тамъ бували, такъ зна́єте....»

– Якъ не зна́ть, – ка́же дідь: – кілька разъ са́мому до́водилось тамъ бува́ти!

Дідь яко́сь соромився сказа́ть, що чо́го-не́будь не зна́, або не ба́чивъ, такъ и збре́ше: а ёму́ збреха́ть, та ще пе́редъ відьмою, якъ разъ плю́нуть.

– Що тоді, – ка́же відьма, – зо мно́ю діялось – не роскажу́; я лежа́ла ни́ць, заплю́щивши о́чі, и говори́ла якісь слова́ за

ма́тiрю, одъ когось одрека́лась; – наза́дъ я вже полети́ла на своїй метлі. Отсе́й са́мий Тру́тикъ и метлу́ міні спра́вивъ. Верну́вшись, хотіла помолі́тись Бо́гу, – и ско́ро перехристі́лась, – а мене́ такъ и вдари́ло объ зе́млю. Съ тієї годи́ни тяжко́й отта́къ якъ ба́чите: пла́чу – не одпла́чусь, ду́маю – и нічо́го не вігадаю....

«Де жъ тво́я ма́ти, бода́й їй?» спита́въ ді́дъ.

– Чорти́ замордува́ли... Якъ ма́ти удовольни́ла сво́е се́рце, згубі́вши Хвѣдо́ра и єго́ жінку, – тоді́ тільки побáчила, що згубі́ла сво́ю и мо́ю ду́шу; ду́мала вже, якъ-би-то вір'ятува́тись, – а чорти́ та відьми ї довідали́сь. Разъ полети́ла вона́ на Лісу го́ру, та ї не верну́лась; и міні́ те́ жъ було́ бъ, та Тру́тикъ мене́ обороні́въ.

Що буде да́льшъ... а тепе́реньки такъ гірко на душі́, такъ ну́дно на світі!... – Відьма обли́лась слізьми.

«Не плачь, моя горличко», вмовляє дідь, «не плачь; спасемó твою́ ду́шу... Якъ такі, щобъ запорóжець у-ку́пі зъ чо́ртомъ, чо́го не доказáли?»

– Коли́ жь менé Тру́тикъ не допу́стить до пустéльника! – ка́же відьма.

«Такъ я підú», ка́же дідь, «а тамъ вже не ёго́ во́ля: бúде якъ пустéльникъ звеліть. Тру́тикъ обіщáвъ міні пъять літь за коня́ служіть, а тимъ ча́сомъ дасть Богъ – ти спасéсся, и якъ вёрнетця чо́ртъ, то хибá облизня піймае... А тамъ, моя́ крáлечко!..» Дідь пе договори́въ, тільки вúсомъ моргну́въ, и такъ гляну́въ на Ода́рку, що вона́ й очі спусти́ла и почервони́ла, якъ кали́на.

Відьма до́бре нагодува́ла діда, участува́ла запіка́нкою и тернівкою и посла́ла ёму́ у комóрі спочіть. Не спáвши цілісіньку нічь, дідь засну́въ, якъ убітий.

VII.

Дідъ заспався ажъ до вѣчора, и якъ ввійшовъ у хату, то вже заставъ тамъ Трутика. Такъ гаспедивъ синъ и вѣтця біля Одарки, и вихилясомъ и викрутасомъ, якъ мокре рядно до неї прилипа, ажъ досадно стало дідові. Поздоровкавшись, дідъ сівъ на лаві, та й пита чорта:

— А чи далѣко до пустельника?

«Ні», каже чортъ, «близенько; за Изюмомъ, у Святихъ Горахъ ⁽³⁾.»

— Якъ близенько! крикнувъ дідъ: та ми й п'ятихъ сутокъ не станемъ!

⁽³⁾ Святими Горами тогó зовутця, бо ще за давніхъ часів Християнства тамъ спасались у печерахъ пустельники. Ще не давно пані Патёмкина обновила одну цѣркву, висічену у скелі, и монастиръ. Нехай їй за се Богъ милосердний воздасть, що вони добримъ людямъ бажá. Для другої не багáто бь вийшло зь сѣго жадáния користи, а для неї буде надто.

«Эге, по ва́шому, по-запорóзьки», ка́же чо́ртъ, «мо́же й такъ, а по на́шому – такъ ні. Якъ ви́їдемо ранéнько, до східъ со́нця, то на́дъ ве́чір ь и та́мъ бу́демо».

– Слу́хай, чо́рте, – ка́же ди́дъ, розсе́рдивши́сь: – не чи́па́й запорóжцівъ. Я то́бі скажу́: якъ-би́ мій кінь бу́въ живи́й, то бу́дь я не Кири́ло Ке́лепъ, коли́ у води́нь день не ставъ би! о́тъ що!»

«Та не бреши́», ка́же чо́ртъ: «и у два не доі́хавъ би; а о́тъ якъ я тебе́ повезу́, то й вь обі́дъ всти́гнемо!»

– А Ода́рка жъ – якъ? спита́въ ди́дъ.

«Вона́ переки́нетця хорти́цею», ка́же чо́ртъ, «такъ ми ще до́ро́гою и пополю́ємо за зайця́ми.»

До півночі́ гну́ли тереве́ні, а тамъ спочи́ли трóшки та й ру́шили. Якъ со́нце ви́глянуло изъ-за гори́, на́ші бу́ли вже да́леко одъ слободи́. Ди́дъ і́хавъ навза́води на вороно́му ара́бському о́геру, а біля

стремёнъ бігла білёнъка хортиця, така жъ хорóша, якъ гáрна булá Одарка. Стрибá собі, недотóркуючись ніжками до землі, якъ на крилахъ, вьётця якъ лáстівка. Порвётця зáйчикъ – такъ зáразь и доженé ёго, – не рвé, а тільки подéржить за вушкó та й пúститъ. А кiнь, мáтері ёго бiсь, якъ намалёваний! шéрсть на ёму блищiть, якъ брóня, шiя якъ у лéбеда, изъ очéй iскри сiплютця, а изъ нóздрiвъ пóломъе пáше. Дiдъ набьé лю́лку и вогню́ не крéше, – прилóжить тiльки коню́ до мóрди, такъ вона́ и запáлитця. А збрúя жъ якá, и у хáна крiмського такоi нема́: уся зóлотомъ залiта и обса́жена самоцвiтами. Дiдъ не натiшитця конёмъ, глáдить ёго, цмо́кае, и на Одарку не глiяне. Ска́зано, запорóзька нату́ра; не дáромъ спiва́ють: «проми́няв жiнку на тютю́нь та лю́лку», а дé бъ то не проми́нять на дóброго коня́! Ищé сóнечко височéнько стояло, якъ вони́ добiгли до

Святихъ Гірѣ. Дідь напоївъ коня и самъ напівсь, привязавъ чорта за повідь до дѣрева, та й каже:

– Подождіть менѣ, – я на часінку збігаю до пустельника.

«Иді, та не барись», каже чортъ, «бо треба икъ світу вернутьця у слободу, а тамъ весілле одбудемо та й у Січь...»

– Якѣ весілле? – пита дідь.

«А зь Одаркою жь!» каже чортъ.

– А щобъ та не діждавъ!.. подумавъ дідь, та й пита;

«Дѣ тутъ дорога до пустельника?»

– Иді сією стѣжкою, каже чортъ, отсѣ жь вінъ и протоптавъ її, ходячи сюді по воду.

Пішовъ дідь усѣ лісом, на високу гору, и вибрався на уступъ; зь одного боку круча, ажъ глянуть страшно, зь дрругого скеля стіною піднялись ажъ до хмари. Дивитця дідь: у скелі – двѣрі, а надъ дверіма образъ;

ввійшовъ – цѣрковця, такъ собі невеличка, вісічена у скелі. Тільки перехристівся та вдаривъ поклонъ, ажъ изъ кѣліі виходить пустельникъ, старенький, згóрблений, а борода́ біла якъ молоко́, ажъ до колінь. Дідъ підступивъ підъ благословѣние, а пустельникъ поблагословивъ та й ка́же:

– Чого́ се, чоловіче, Богъ зъ на́ми, такъ одъ те́бе чо́ртомъ души́ть?

«Якъ-же-бъ-то не души́ло», ка́же дідъ, «колі́ цілісінький день іхавъ на чо́рті, та ще й зъ відьмою!»

Дідъ усе опові́стивъ, якъ було́, и чо́го при́хавъ.

– Якъ ви, святи́й о́тче, – ка́же, – пора́ди не дасте́, то вже не зна́ю, де ё́го у га́спеда й шука́ть то́го спасѣ́ния!

«Воля́ Божа,» ка́же пустельникъ: «мо́же й тутъ зна́йде спасѣ́ние, коли́ щі́ре бу́де пока́яние. Якъ ба́чу, вона́ хочъ и відьма, та ме́нше ли́ха робі́ла лю́дямъ, якъ ті, що

святошъ удають. Вона», каже, «и на путі грішному шукала спасенія, а другі такъ и зъ істинного путі збиваютьця.»

– Такъ, пан-отченьку, такъ, – перебивъ дідъ: – отсѣ саме й чортъ казавъ!

«Чортъ», каже пустельникъ, «суливъ їй усі прелести міра сего; друга бъ и не відьма на сі омани піддалась, а вона не преклонілась.»

– Не преклонілась, пан-отче, не преклонілась, – каже дідъ: оттакъ и чортові одрізала; ажъ носомъ закрутивъ диявольский синь!

«Ну, теперъ помолімось Гóсподу», каже пустельникъ, «то Вінъ милосердний напутьить насъ, що треба робіти.»

Пустельникъ упавъ на коліна, дідъ собі, и стали молітись. Та й тепло жъ молились: темна церковця такъ и освітілась, наче хто світло засвітивъ. У діда изъ очей ажъ дві слези вискотились, якъ дві срібні кулі,

ажъ брязнули, удáрившись обь камьяній помість. Помолившись, устáли; отъ пустельникъ и каже:

– Ходімъ же, я покаж́у тобі печеру: одведешъ тудí небóгу, тамъ вона и б́уде спаса́тьця.

«Будьте ласкаві, пан-óтче», каже дідъ, «заступітьця за бідну сироту... коли бь ви побáчили, що за молодé, та гáрне, та нещасліве!.. такъ же, кáтержний, анафемський хвóстикъ!.. та ще óть-що...» почáвъ дідъ, та й язикъ прильнэ кь гортáні.

– Щó тамъ ще? спитавъ пустельникъ.

«Болячка на сёрці наряділась», каже дідъ, вáжко зітхну́вши: «закохáвся я у сю диявольську відьму, бодáй їй... нехáй б́уде здоро́ва, – óть-що!

– Б́уду блага́ти Го́спода, – каже пустельникъ, – щобъ Вíнь милосёрдний послáвъ їй покая́ніе; а ти ідь собі зь

Бо́гомъ у Січъ. Побу́дь ще тамъ п'ять літь на лицарській стражі, та й верта́йся до мене. Якъ дасть Богъ, що вона́ спасе́тця, то я васъ и звінча́ю.

«Що́ жь міні тепе́рь робіть зь чо́ртомъ?» пита́ дідь.

– А що зь нимъ робіть, – ка́же пусте́льникъ: коли́ годя́щий зь ёго кінъ, ідь на ёму́ у Січъ.

«Де́ вамъ не годя́щий!» ка́же дідь: «тако́го коня́ и за сто тала́рівъ не знайти́: и хо́да до́бра, и на-вза́води не взявъ ёго́ кать, и підтю́пце́мъ; а на поворо́тахъ тільки нахили́сь, а вінъ вже й поверта́е. Такъ бою́сь же, щобъ не вті́къ, дия́волівъ синь.»

– Не бійсь, – ка́же пусте́льникъ: я тобі дамъ на ёго крі́пость.»

Пусте́льникъ пішо́въ у свою ке́лию, віні́сь кипарі́сний хре́стикъ и наді́въ ёго́ на ши́ю ді́дові.

«Теперь», каже пустельникъ, «вінь у тебе, якъ наймитъ, якъ крепакъ: що звелишь, те й буде робить.»

Пустельникъ провівъ діда до печери и поблагословивъ ёго на прощание.

Вернувся дідъ до чорта, та якось ёму и глянуть на ёго совісно, хочъ у рябка очей позичать. Та вже жъ не потурать и чорту, щобъ губити християнську душу. Не що дня бриднѣ, не все коту мѣсниця! Тільки доторкнувся дідъ до чорта, зразу и почувъ сердешний свою неволю, такъ и затрусивъ и застогнавъ бідолашний.

– Що ти, Кирило, зо мною зробивъ! – озвався чортъ.

«Те, що й ти зъ другими робивъ», каже дідъ (а самому жаль чорта: добра була душа у покійника). «Ловить», каже, «вовкъ, та якъ и вівка піймають!»

Не довго дідъ базікавъ изъ чортомъ, та нічого було гараздъ и казати. Узявъ відъ-

му за рúку, и повівъ у печéру. Дорóгою розказáвъ їй, на чомú вони погóдились зъ пустéльникомъ, обнявъ Одáрку, крiпко притули́въ до сéрця, ажъ зомліла иебóга, а тамъ сiвъ на чóрта п полену́въ, якъ на крилахъ, у Сiчъ.

VIII.

Ура́нці дiдъ вже бувъ у Кóші. Кому́ не ска́же, що вінъ учóра ввечерi ви́їхавъ изъ Святихъ Гiръ, нiхтó вiри не ймé; та якъ и повірить, щобъ увъ одну́ нiчъ перебiгти три́дцять миль! Чогó вже не виробля́въ дiдъ на тiмъ коню́! якъби почúли, що вінъ роска́зувавъ, то бъ сказа́ли, що брéше: за цілісiнськiй тiждень не переслу́хали бъ. Разъ, дiдъ заспоривсь и въ закла́дъ пішóвъ, що поiде у Бахчисарáй и самóму крiмському ха́ну у вiчi плюне, и щó бъ ви думали? поiхавъ та й плюну́въ, та ще й дóбре

вілаявъ; дідъ знáтно лáявсь – у якогось москаля вчівсь: «ти», ка́же, «ха́ну, покійного чóрта племінникъ, бусурма́нський, кателіцький, ана́фемський, гáспедів синь, тріста тобі чортівъ у живіть.» А було́, якъ наско́чять Січовики́ на тата́рську орду́, то дідъ такъ и врїжетця у са́му гущиню́, а ко́ні якъ почу́ють чóрта, та врóстичъ; а дідъ и почне́ криши́ть тата́рь, якъ ло́кшину, такъ го́лови и ва́лятця, якъ гру́ші у восені. Чоти́рі ро́ки дідъ бувъ курінні́мъ отáманом, а тамъ, якъ прийшла́ порá, отъ вінъ и ставъ проща́тись. Не хотіли були пуска́ть Січовики́, ажъ дідъ імъ и ка́же:

– Зоста́вся бь, това́риші, такъ обіща́вся відьмі ожені́тись: тре́ба, ба́чите, доде́ржать коза́цького сло́ва.

«Що за зу́хъ нашъ Кири́ло», смію́тця Запоро́жці: «вінь не побоі́тця и чóрта позва́ть у дру́жкі.»

– Эге́, – каже дідь: – я не побою́сь и на чорту поіхать.

Та сів на чорта та й чкурну́вь у Святі Го́ри; у вобідню добу́ и тамъ опині́всь. Дівитця, ажъ тогó гайвороння́ така́ сіла, на́че зь цілого світа позліта́лись гémonські тва́рі, тай вкри́ли и го́ри и лісь. Ско́ро побáчивъ іхъ чорть, такъ и затрусі́всь и го́лову повісивъ и хвість опу́стивъ, почу́вь сво́е ліхо. Доіхавши до тієї межі́, що да́льшь на чорту іхать не мо́жна, дідь злізъ та й ка́же:

– Проща́й, чорте, не помина́й ліхомъ; спасі́бі тобі за вірну службу́!

Тільки дідь договорі́вь се сло́во, такъ кінъ и переки́нувсь на пта́ха. Якъ же закря́кає гémonське гайвороння́ та зді́ймётця, на́че хма́ра! ажъ со́нце закри́ло! Налеті́ли на чорта, дідь и не схамену́всь, не вспі́вь руки́ підня́ть – перехристі́тьця, роззя́вить ро́та, щобъ Богосло́ва заспіва́ть,

якъ вони вже й пошарпали Трутика на шматочки. Де те въ біса и м'ясо ділось: тільки пір'я полетіло за вітромъ. Жалко діду чорта, такъ жалко! такъ теперъ вже не до ёго; друга думка у діда – що то зъ Одаркою діетця: чи помилувавъ її Господь? Тільки переступивъ дідъ черезъ ривчакъ, а изъ-за кущівъ назустрічъ Одарка. У квіткахъ, у стёнжкахъ, якъ до вінця. Такъ и кінулась на шию дідові.

«Спасителю мій!» заголосіла Одарка: «Господь милосердний помилувавъ менé грішну... Тебé жъ тільки й ждала, мій голубе, якъ билина росіці зъ неба!»

Ще краща стала; така біла, та повновіда, очі сяють, якъ зорі середъ темної нощі, зуби блищать, якъ білі голубьята на сонці підъ яснымъ небомъ. Такъ и тулитця до діда и цілує ёго и милує, и христитця и ёго христить. Дідъ стоїть, якъ укопаний, себе не тямить и очамъ своїмъ віри не йме; делі

упавъ на коліна, простягъ до горі рúки, та крізь слёзи й промовивъ:

– Бóже мíлий, якій же ти до насъ мíлостивий!...

«Ходімъ же швідче до пустельника», каже Одарка: «вінь тебé жде зъ сáмого ранку.»

Дідъ, взявшись зъ Одаркою за рúки, пішли до пустельника. Ввійшли у цёрковку; дівлятця – вже и налóй стоїть по середині, а два вінця лежять на налóю, – не зъ фóльги, якъ теперечки повелóсь, а изъ свіжихъ квіто́къ.

– Здорóвь бувъ, Кири́ло, – сказа́въ пустельникъ, зу́здрівши діда: якъ тебé Бóгъ мíлувавъ на Запорóжжі?

«Сла́ва Бóгу, пан-óтченьку», каже дідъ, «молитва́ми ва́шими, – та спасі́бі й покійному чо́рту: до́бре служивъ, дияво́лівъ синъ. Дідъ одслужі́въ три моле́бні: архистрати́гу Михаі́лу, Его́рю

побідонóсцю и Миколаю чудотвóрцю, а тамъ, пустéльникъ поста́вивъ молодіхъ передъ нало́й, та й обкруті́въ.

– Тепе́рь, – ка́же, – неха́й вамъ Госпо́дь помага́е; бу́дьте щасли́ві и довголі́тні, та не забува́йте, що Богъ милосе́рдний не на те, щобъ грі́шили, а на те, щобъ ка́ялись у грі́хахъ!

«Такъ, пан-о́тченьку, такъ», ка́же дідъ. «Отъ чорті́ такъ не дали́ пока́ятись Тру́тику; розі́рвали́ бідола́шного на шма́ткі; тільки́ пі́р'я полети́ло за ві́тромъ!»

Якъ ста́ли проща́тись, Ода́рка три́чи вклони́лась пустéльникові́ до землі́, якъ рідному́ ба́тьку. И дідъ хоті́въ бувъ поклоні́тись, такъ ши́я ніякъ не гне́тця. У ті́хъ Січовикі́въ вья́зи якъ у вóвка; вони́ одному́ тільки́ Бо́гу й клáняютьця до землі́. Отъ дідъ ухопі́въ себе́ обомá рука́ми за оселе́дець, та на си́лу нагну́въ свою́ го́лову.

IX.

Подякувавши добре пустельнику, дідь зь молодію жінкою пішовъ икъ Берєці. Грощей у ёго було до чорта; повнісінський чересь туго набитий дукатами, такъ-що схотівъ, те й зробівъ. Вибравъ вінъ собі гárне місце надъ річкою, де теперечки панський садъ, и поставивъ важну хату на дві половіни. Накупівъ собі волівъ, овець, коней и заживъ собі зь Одаркою. Одарка дуже була щаслива за дідомъ, – діждала сина оженить, діждала и внука, и вмёрла зь доброю славою.

Отъ вамъ и кінєць. Вибачайте, коли не до смаку; росказувавъ, щó чувъ одъ діда, коли вінъ брехавъ, то й я брешу.

– А щó сталось, – спитала хазяйка, продираючи очи; бо поки старий росказувавъ, вона то спала, то прокінетця и зновъ слуха, – щó сталось зь тимъ

хвóстикомъ?

«Э... поминáйте якъ звáли той хвóстикъ: одчитáли зъ кóринемъ. Дідъ якъ вже ни доглядáвся, такъ и мiсця тогó не знайшóвъ, де рiсь.»

– Тó-то жъ!... Атó якóсь чúдно, мáтері ёгó нá-лихо, жiнка та зъ хвóстикомъ? – Хазя́йка глянула на мéне, мовъ би хотiла довидатись, чи воно́ не чúдно й минi.

Подякувавши дiдовi за ёгó гáрне оповiдáння, ми полягáли спáти, а на дрúгий день урáнци, за чаемъ, зно́въ зiбрáлись, ще побалáкали трóшки и розъiхались на вiки вiчнi.

Щобъ не розвiялось по свiту те, якъ то кáжуть, фантастiчне оповiдáннe дiдугáна, я списáвъ ёгó для моiхъ землякiвъ. Нáша чудóва украинська врóда, нагрiтая гарячимъ полудéннимъ сóнцемъ, навiвá на думи насiннe поезii й чаръ. Якъ пшениця зрiе на нiвi и складаéтся у кóпи и скиртi,

такъ и воно́, те насінне, запáвши у сёрце
и думку, зріє словеснимъ колосомъ,
и склада́ється у народні оповіда́ння и
легенди.

Олекса Стороженко

Содержание

Вступне слово.....	3
Закоханий чортъ	25

Літературно-художнє видання

Олекса Стороженко
Закоханий чортъ

Оповідання

Автор вступу

В. М. Дєдов

Комп'ютерна верстка та оригінал-макет

В.М. Дєдов

Підписано до друку 11.10.2010.

Формат 60x84 1/32. Папір офсетний.

Друк офсетний. Гарнітура Times.

Обл. вид. арк. 1,82. Тираж 1000 прим. Зам. № 105/6.

Державне підприємство «Ордена «Знак пошани» всеукраїнське державне
багатопрофільне видавництво «Донбас».

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК № 728 від 19.12.2001.

Виготовлено ТОВ «РА «Ваш імідж».

83055, м. Донецьк, вул. Артема, 80а.

За участю ФОП Малихіна І. Б.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції ДЦ № 135 від 09.02.2008.

